

Wat is opvoeding?

Hilde Raets ism Hannelore Boven

Transactionele model

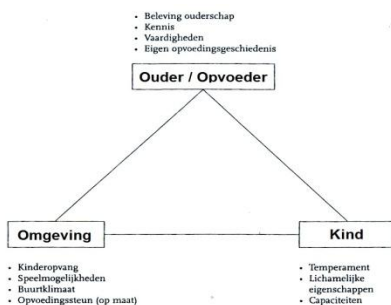
Opvoeding kan gezien worden als een "transactioneel proces dat in een ruimere sociale context ingebed is. Het is een zichzelf sturend proces, dat dankzij de aanwezigheid van protectieve factoren, onder zeer uiteenlopende omstandigheden blijft functioneren" (Vandemeulebroecke & Nys, 2009). Drie actoren spelen een belangrijke rol binnen dit proces, namelijk: het kind, de opvoeder en de omgeving.

In het opvoedproces neemt het **kind** een prominente plaats in. De Verenigde Naties (1989) definiëren, in het Internationaal verdrag voor de rechten van het kind, een kind als een individu jonger dan achttien jaar. Elk kind wordt geboren met een bepaalde persoonlijkheid (Celestin-Westreich, 2009). Door deze persoonlijkheidskenmerken gaat het kind uniek reageren. Deze reacties gaan op hun beurt een invloed hebben op de persoonlijkheidskenmerken van het kind (Hermans, 1995).

De tweede actor is de **opvoeder**. Dit is de natuurlijke persoon die titularis is van het ouderlijk gezag, of bij ontstentenis van die persoon, de wettelijke vertegenwoordiger (Steunpunt Jeugdhulp). Voor Rink (2004) is de opvoeder, de volwassene die opvoedt of moet opvoeden. Een voorwaarde voor het opvoeden is dat de opvoeder een tijdloos en onvoorwaardelijk besef van verantwoordelijkheid voor het kind heeft (Van der Pas, 2006; Gerris, 2007). Dit toont aan dat niet enkel de biologische ouder de opvoederrol kan opnemen, maar dat ook stiefouders, grootouders, leerkrachten, opvoeders, kinderverzorgsters, ... dit kunnen. De opvoeder is dus diegene die iemand opvoedt (Van Sterkenburg, 2004). De opvoeder heeft net zoals het kind een bepaalde persoonlijkheid, met persoonlijkheidskenmerken op gebied van cognitie, affectiviteit, conativiteit, lichamelijke conditie, gedrag en temperament (Rink; Celestin-Westreich, 2009).

Uiteraard leven de opvoeder en het kind niet in een vacuüm en is de **omgeving** een zeer belangrijke beïnvloedende factor binnen het opvoedproces. Ieder mens is namelijk verweven in een netwerk van relaties (Van Mulligen, Gielis, & Nieuwenbroek, 2008). De omgeving kan omschreven worden als aspecten die met de sociale context te maken hebben (Blokland, 2010). De omstandigheden, condities en objecten waardoor het individu is omringd (Merriams-Webster's online dictionary; Celestin-Westreich, 2009). Bij deze sociale context kunnen ook nog culturele condities (Merriams-Webster's online dictionary) en materiële omstandigheden (Rink, 2004) toegevoegd worden (Vandemeulebroecke, Van Crombrugge, & Gerris, 2007). Contextfactoren kunnen zich in het gezin, in de directe (sociale) context en in de samenleving bevinden (Hermanns, 1995). Het transactionele model kan als basis gezien worden in het kijken naar opvoeding en gezin. In onderstaande

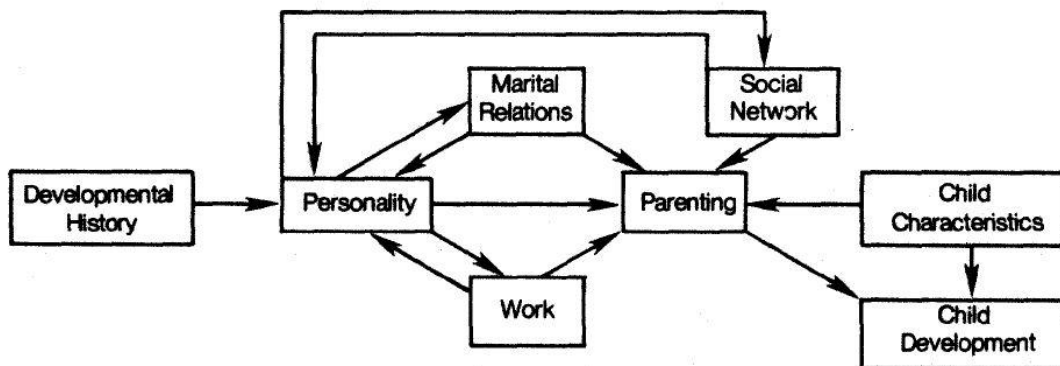
modellen komt deze basis terug, uitgebreid met een specifieke eigen visie en invulling rond opvoeding.

Figuur 1. Kind-ouder-omgeving. Uit Opvoedingsondersteuning als bijzondere vorm van preventie, (p.36), door M. Burggraaf-Huiskes, 2011, Bussum: Coutinho.

Procesmodel van Belsky

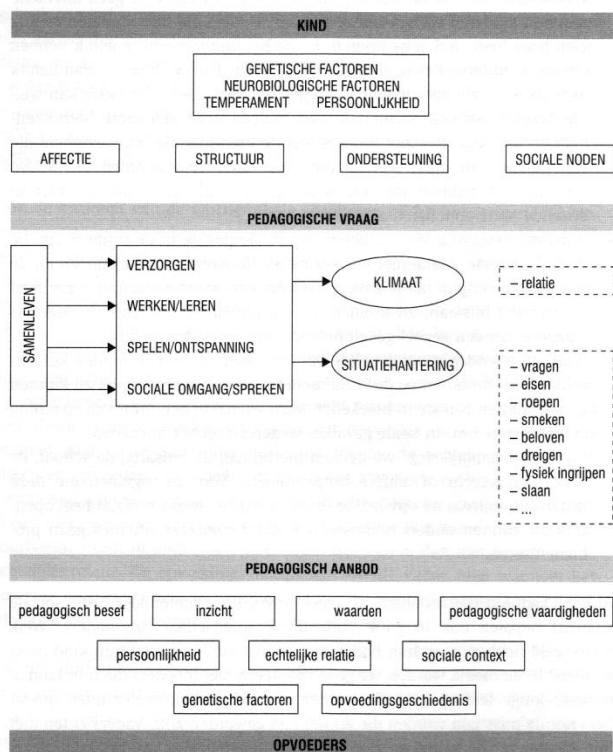
In het model van Belsky (zie figuur 1) wordt de opvoeding beschouwd als een bidirectionele relatie tussen opvoeders en kind (Colpin, 2007). Het model vertrekt vanuit het gedrag van het kind (Belsky, 1984). Dit gedrag wordt beïnvloed door verschillende kindkenmerken zoals temperament, persoonlijkheid en intelligentie. Er is een duidelijke wisselwerking tussen het kind en zijn omgeving. In deze omgeving zitten de school, vrienden, broer en zus. In het midden van het model staat het opvoedkundig handelen van de opvoeder, dat als buffered systeem werkt op alle factoren van de opvoeding. Dit opvoedkundig handelen zijn de verschillende ouderlijke vaardigheden: toezicht houden, positieve betrokkenheid, positieve bekrachtiging, disciplineren en probleemoplossend gedrag. Er zijn verschillende factoren die op deze vaardigheden inwerken. Zo werkt de eigen kindertijd van de opvoeder door op de ontwikkeling van de persoonlijkheid van de opvoeder, wat dan weer effect heeft op het opvoedkundig handelen (Merlevede, Meerschaert, Bosmans, De Mey, & Braet, 2004). Daarnaast beïnvloeden sociale steun, relatie en werk ook het opvoedkundig handelen. Aangezien er zoveel zaken inwerken op de opvoeder en het kind, kunnen tekorten in één of meer van deze factoren gecompenseerd worden (Van Crombrugge, 2009).

Figuur 2. A process model of the determinants of parenting: Uit "The Determinants of Parenting: A process model," door J. Belsky, 1984, *Child Development*, 55, p.84.

Model van Hellinckx

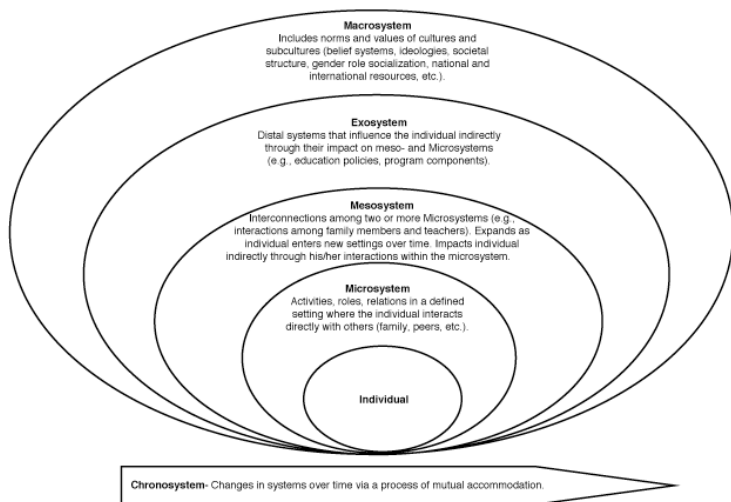
Hellinckx, Grietens, en Geeraert (2002) beschrijven in het model van Hellinckx (zie figuur 2) opvoeding als een afstemmingsproces tussen de pedagogische vraag die het kind stelt en het pedagogisch aanbod dat de opvoeder hieraan kan bieden (Colpin, 2007). Bij deze pedagogische vraag hoort een bepaalde persoonlijkheid van het kind. Daarnaast heeft een kind ook bepaalde behoeften. Voor elk kind zijn deze behoeften op vlak van affectie, structuur, ondersteuning en sociale noden anders. Dit wil zeggen dat elk kind op een bepaalde manier aandacht, hulp, regels en grenzen vraagt. Een kind kan bijvoorbeeld weinig nood hebben aan een slaapritueel terwijl een ander kind daar net veel nood aan heeft. De pedagogische vraag wordt gesteld vanuit deze unieke persoonlijkheid en behoeften van het kind. Dit maakt dat elk kind uniek is en een specifieke pedagogische vraag stelt. Hiertegenover staat het pedagogisch aanbod dat de opvoeders kunnen geven. Ook zij zijn uniek door hun pedagogisch besef, inzicht, waarden, pedagogische vaardigheden, persoonlijkheid, echtelijke relatie, sociale context, genetische factoren en opvoedingsgeschiedenis (Prinzie, 2004). Naast de pedagogische vraag en het pedagogisch aanbod is er in de opvoeding ook nog sprake van een pedagogisch klimaat en een pedagogische situatierichting. Het klimaat is de sfeer waarin het opvoedingsgebeuren zich afspeelt. Dit wordt in grote mate bepaald door de kwaliteit van de relatie tussen opvoeders en kinderen. Naast het pedagogisch klimaat is er de situatierichting. De situatierichting is de manier waarop tal van situaties die binnen het gezin voorkomen gehanteerd worden. Als opvoeders meer in staat zijn te variëren naar aard, ontwikkelingsniveau en situatie, zijn ze pedagogisch vaardiger. Het pedagogisch klimaat en de situatierichting van de opvoeders beïnvloeden elkaar, maar staan ook los van elkaar (Hellinckx, Grietens, & Geeraert).

Figuur 3. Het volledige model. Uit Hulp bij opvoedingsvragen: Opvoedingsondersteuning tussen 0 en 3 jaar. (p.26), door W. Hellinckx, W. Grietens, & L. Geeraert, 2002, Leuven: Garant.

Ecologische model van Bronfenbrenner

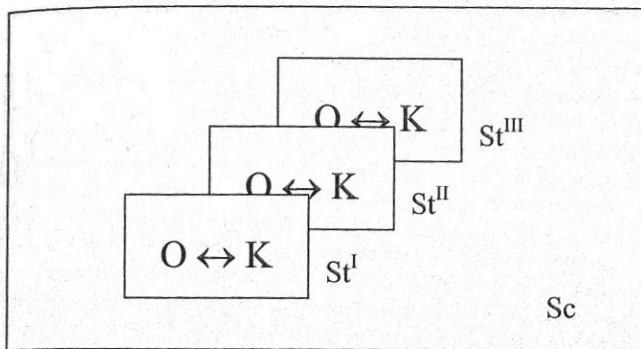
Het ecologische model van Bronfenbrenner (zie figuur 3) gaat dieper in op de context van opvoeding. Hierbij focust Bronfenbrenner niet zozeer op het kind of de opvoeder, maar op alles wat rond hen gebeurt. Het model kan bekeken worden als een uidiagram. Het kind staat in het centrum van het model (Vasta, Haith, & Miller, 1999). Rond het kind komt het microsysteem, dit zijn de relaties tussen het kind en zijn omgeving. Zo hoort bijvoorbeeld de ouder-kindrelatie tot het microsysteem. (Bronfenbrenner, 1994). Het mesosysteem zijn de verschillende relaties tussen de microsystemen (Van Crombrugge, 2009). In de volgende schil, het exosysteem, zitten bepaalde situaties waarin het individu niet aanwezig is maar waarin er zaken gebeuren die van invloed zijn op situaties waarin de persoon wel aanwezig is (Kuipers, 2008). Zo kan het een grote invloed uitoefenen op het gezin wanneer een opvoeder ontslagen wordt. Als buitenste schil wordt het macrosysteem besproken. Dit is de cultuur en de subcultuur waarin een kind leeft. Het is van invloed op het kind door zijn overtuigingen, attitudes en tradities (Kuipers; Vasta et al.). Een minder bekend systeem uit de theorie van Bronfenbrenner is het chronosysteem dat op een tijdslijn onder de schillen geplaatst wordt. Dit zijn veranderingen in de tijd die een invloed hebben op het individu en zijn omgeving, zoals de geboorte van een broer of zus (Van Crombrugge).

Figuur 4. Ecological Model of Interplay Among Persons and Contexts: Uit "Postsecondary Education for Students with Intellectual and Developmental Disabilities: A Critical Review of the State of Knowledge and a Taxonomy to Guide Future Research," door Research and training center on community living, University of Minnesota, 2011, Policy Research Brief, 21-1, p.6.

Viervariabelenmodel van Rink

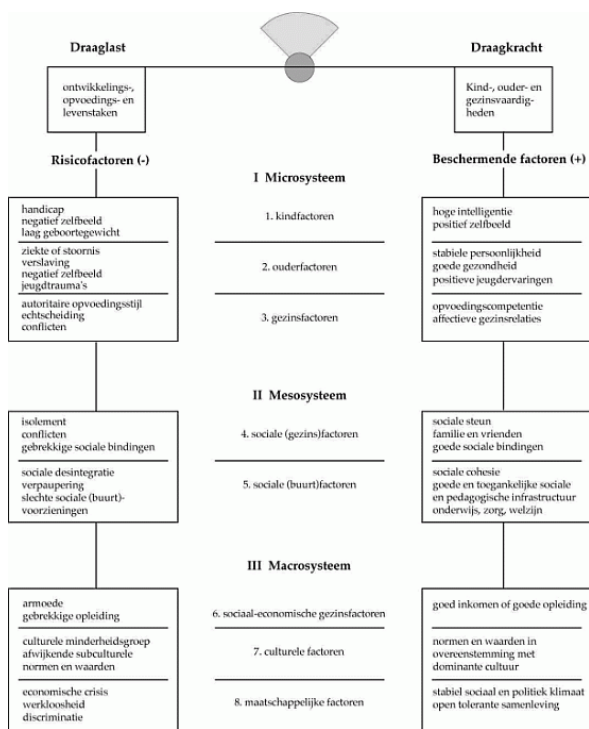
In het model van Rink (2004) (zie figuur 4) wordt opvoeding vergeleken met een systeem, een samenhangend geheel van gelijksoortige eenheden. Het kind is in het model van Rink de K-variable. Deze variabele staat voor het kind of de jeugdige die moet worden opgevoed. De variabele kan door twee kenmerken het opvoedingssysteem beïnvloeden: door zijn persoonlijkheidskenmerken en door een verzameling van de manier waarop ouder en kind communiceren, op de dagelijkse opvoedingsstijl van de opvoeder en de manier waarop deze het opvoedingsprogramma en de situationele context van het opvoeden weergeeft. De opvoeder beschouwt Rink als de O-variable. Dit is de volwassene die opvoedt of moet opvoeden. Ook de opvoeder kan de opvoeding beïnvloeden door twee kenmerken. Ten eerste de persoonlijkheidskenmerken en ten tweede een verzameling van de manier waarop de opvoeder met het kind communiceert, de opvoedingsstijlen die hij hanteert en de wijze waarop de opvoeder het opvoedingsprogramma en de situationele context waarin het opvoeden gebeurt, gebruikt. De omgeving wordt door Rink omschreven als de Sc-variable. Dit is de situationele context die de sociale en materiële omstandigheden bevat waarin de opvoeding gestalte krijgt. Verschillende kenmerken uit deze situationele context kunnen invloed uitoefenen op het opvoeden, zoals het functioneren van de opvoedingsgroep als groep, de huisvesting en het interieur, de financiële mogelijkheden, het sociale netwerk en de woonomgeving van het kind. Naast de K-, O- en Sc-variable heeft Rink nog de St-variable toegevoegd aan zijn model. Dit is een situatietype, een regelmatig terugkerend moment in het dagelijkse opvoedingsgebeuren dat zich onderscheidt in de opvoedingssituatie omdat het een vast gegeven is. Al deze situatietypes vormen samen de St-variable. Dit is het opvoedingsprogramma met een specifiek dag-, week-, of weekendprogramma. De activiteiten die tijdens de situatietypes worden ondernomen, de regels of sociale verwachtingen die er in een situatietype gelden en de communicatieve sfeer die er in een situatietype heerst.

Figuur 5. Het viervariabelenmodel. Uit *Praktische pedagogiek: Opvoeden, pedagogische verwaarlozing, opvoedingsdiagnostiek en opvoedingsbehandeling*. (p.19), door J. E. Rink, 2004, Antwerpen: Garant.

Balansmodel van Bakker

In het balansmodel van Bakker staat het zoeken naar een balans tussen draaglast en draagkracht centraal. Doorheen heel zijn leven komt een individu in aanraking met bepaalde risicofactoren (Van Der Ploeg & Scholte, 1990). Dit zijn factoren waarvan door wetenschappelijk onderzoek is bewezen dat het de mogelijkheid op het zich voordoen van problemen of stoornissen bij een individu betekenisvol toeneemt. Zo kan weinig sociale steun een risicofactor zijn in een gezin (Aalbers-Van Leeuwen, Van Hees, & Hermanns, 2002). Daarnaast kan er ook sprake zijn van een protectieve of beschermende factor. Dit is een factor waarvan is bewezen dat het de mogelijkheid op het bestaan van problemen of stoornissen bij een individu betekenisvol doet afnemen. Een goede huisvesting kan dan bijvoorbeeld een beschermende factor zijn (Aalbers-Van Leeuwen, Van Hees & Hermanns). Deze factoren kunnen voorkomen binnen kind-, opvoeder-, opvoedings-, gezins- of omgevingskenmerken (Celestin-Westreich & Celestin, 2010; Janssen, 2011). Als er één risicofactor aanwezig is, is er een kleine kans op problemen. Hoe groter echter het aantal risicofactoren dat zich opstapelt, hoe meer kans op problemen en hoe minder de kwaliteit van het ouderlijk handelen kan worden. Het beschadigen van deze kwaliteit begint bij de aanwezigheid van één risicofactor en neemt dan geleidelijk toe wanneer er zich meer risicofactoren voordoen (Hermanns, 1995). Om het samenspel van risico- en protectieve factoren beter te kunnen begrijpen werden de begrippen draaglast en draagkracht geïntroduceerd. Draagkracht wordt omschreven als de verzameling van vaardigheden en protectieve factoren waarmee opvoeders en kinderen de draaglast aankunnen. Draaglast is de verzameling van taken waar opvoeders en kinderen aan moeten kunnen tegemoet komen (Van Crombrugge, 2009). De cumulatie van dergelijke factoren en de verhouding tussen de risico- en protectieve factoren doen de balans van draagkracht en draaglast in evenwicht blijven of doorslaan (Yoshikawa, 1994).

Figuur 6. Het balansmodel. Uit *O & O in perspectief* (p.21), door I. Bakker, K. Bakker, A. Van Dijke, & L. Terpstra, 1998, Utrecht: Nederlands Jeugd Instituut.

In veel gezinnen is de balans tussen draaglast en draagkracht in evenwicht. In sommige gezinnen kan dit evenwicht echter verstoord raken door verschillende factoren. Dit zijn risicofactoren die de balans naar links laten hellen. Deze balans kan beperkt tot ernstig verstoord zijn, op een continuüm van opvoedingsvragen tot opvoedingsnood. Wanneer het opvoedproces harmonieus verloopt en opvoeders geen problemen ervaren spreken we van opvoedingsvragen (Kousemaker & Timmers-Huigens, 1985, zie Burgraaf-Huiskes, 2011). De opvoeders willen het zo goed mogelijk doen. De vragen kunnen door de opvoeders zelf opgelost worden. Verder is er ook spanning in de opvoeding mogelijk, de opvoeders ervaren ongerustheid en onzekerheid over het eigen handelen. De opvoeding is bij deze opvoedingsspanning onder druk komen te staan, het opvoedingsproces is ontregeld. Als derde is er de opvoedingscrisis. Het handelen van de opvoeder is in dit geval niet meer toereikend en opvoeders nemen in toenemende mate toevlucht tot noodoplossingen. Ze zijn ontevreden over de situatie. Ook ontwikkelen de opvoeders binnen een opvoedingscrisis ambivalente gevoelens tegenover het kind. Tot slot zijn er gezinnen die in opvoedingsnood verkeren. Hier zijn er ernstige opvoedingsproblemen en is de balans tussen risico- en protectieve factoren ernstig verstoord (Kousemaker & Timmers-Huigens, zie Burgraaf-Huiskes).

Literatuurlijst

Aalbers-Van Leeuwen, M., Van Hees, L., & Hermanns, J. (2002). Risico- en protectieve factoren in moderne gezinnen: Reden tot optimisme of reden tot pessimisme? *Pedagogiek*, 22, 41-54.

Bakker, I., Bakker, K., Van Dijke, A. & Terpstra L. (1998). *O & O in perspectief* [Brochure]. Utrecht: Nederlands Jeugd Instituut.

Belsky, J. (1984). The Determinants of Parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83-96.

Blokland, G. (2010). *Over opvoeden gesproken: Methodiekboek pedagogisch adviseren* (8ste dr.). Amsterdam: SWP.

Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. *International Encyclopedia of Education*, 3, 1643-1647.

Burgraaf-Huiskes, M. (2011). *Opvoedingsondersteuning als bijzondere vorm van preventie* (5de dr.). Bussum: Coutinho.

Celestin-Westreich, S. (2009). *Werkboek kind- en gezinsdiagnostiek*. Leuven: Acco.

Colpin, H., Soenens, B. & Goossens, L. (2007). Opvoedingsfactoren en gezinsfunctioneren. In K. Verschueren, & H. Koomen (Red.), *Handboek diagnostiek in de leerlingenbegeleiding* (pp. 199-214). Antwerpen: Garant.

Gerris, J. (2007). Gezinsopvoeding: Een multidisciplinair werkterrein op weg naar een interdisciplinaire benadering?. In L. Vandemeulebroecke, H. Van Crombrugge & L. Gerris. (Red.), *Gezinspedagogiek deel I: Actuele thema's in onderzoek en praktijk* (5de dr., pp. 19-51). Garant: Antwerpen.

Hellinckx, W., Grietens, H. & Geeraert, L. (2002). *Hulp bij opvoedingsvragen: Opvoedingsondersteuning tussen 0 en 3 jaar*. Leuven: Garant.

Hermans, J. (1995). Opvoedingsondersteuning: Een poging tot wetenschappelijke en maatschappelijke legitimering. In H. Haerden & D. Janssen (Red.), *Pedagogische preventie: Een antwoord op kansarmoede?* (pp. 17-33). Leuven: Garant.

Janssen, H. (2011). Het werkveld van de pedagoog. In H. Janssen (red.), *Samen opvoeden: Oriëntatie op pedagogische werkvelden* (pp 17-57), Bussum: Coutinho.

Kuipers, H.-J. (2008). *Pedagogiek voor professionele opvoeders* (2de dr.). Bussum: Coutinho.

Merlevede, E., Meerschaert, T., Bosmans, G., De Mey, W. & Braet, C. (2004). *Kinderen...de baas!? Praktijkboek voor deskundigen*. Antwerpen: Garant.

Prinzic, P. (2004). *Waarom doet mijn kind zo moeilijk: Moeilijk gedrag begrijpen, efficiënt straffen en belonen* (5de dr.). Tiel: Lannoo.

Research and training center on community living, University of Minnesota (februari 2011). *Postsecondary Education for Students with Intellectual and Developmental Disabilities: A Critical Review of the State of Knowledge and a Taxonomy to Guide Future Research* (Policy Research Brief No. 21-1). Minnesota: Auteur.

Rink, J. E. (2004). *Praktische pedagogiek: Opvoeden, pedagogische verwaarlozing, opvoedingsdiagnostiek en opvoedingsbehandeling*. Antwerpen: Garant.

Steunpunt Jeugdhulp (n.d.). Trefwoordenlijst. Geraadpleegd op 11 december 2011 van <http://www.steunpuntjeugdhulp.be/?action=onderdeel&onderdeel=125&titel=Trefwoordenlijst>

Van Crombrugge, H. (2009). *Ouders in soorten*. Antwerpen: Garant.

Van der Pas, A. (2006). *Handboek methodische ouderbegeleiding 2: Naar een psychologie van ouderschap*. Amsterdam: SWP.

Van Der Ploeg, J.D. & Scholte, E.M. (1990). *Lastposten of slachtoffers van de samenleving*. Rotterdam: Lemniscaat.

Van Mulligen, W., Gieles, P. & Nieuwenbroek, A. (2008). *Tussen thuis en school: Over contextuele leerlingbegeleiding* (7de dr.). Leuven: Acco.

Van Sterkenburg, P. (2004). Opvoeder. In *Woordenboek hedendaags Nederlands*. Antwerpen: Van Dale Lexicografie.

Vandemeulebroecke, L., & Nys, K. (2006). Het concept opvoedingsondersteuning. In L. Vandemeulebroecke, H. Van Crombrugge, J. Janssens & H. Colpin (Red.), *Gezinspedagogiek deel II: Opvoedingsondersteuning* (pp 11-30). Garant: Antwerpen

Vandemeulebroecke, L., Van Crombrugge, H. & Gerris, J. (2007). Gezinspedagogiek: vraagstelling en identiteit. In L. Vandemeulebroecke, H. Van Crombrugge & L. Gerris (Red.), *Gezinspedagogiek deel I: Actuele thema's in onderzoek en praktijk* (5de dr., pp 9-16). Garant: Antwerpen

Vasta, R., Haith, M. & Miller, S. (1999). *Child psychology: The modern science* (3de dr.). New York: Wiley.

Yoshikawa, H. (1994). Prevention as cumulative protection: Effects of early family support and education on chronic delinquency and its risks. *Psychological Bulletin*, 115(1), 28-54.